

EL BALL DE SERRALLONGA DE PERAFITA

Una proposta de recuperació a plaça

Roser Reixach i Montserrat Garrich

*Ball de Serrallonga
de Vilafranca
del Penedès.*

77

CULTURA POPULAR

L'any 1999, un membre del Centre d'Estudis del Lluçanès (CELL), Pere Mestre i Boix, va trobar un manuscrit d'un ball de Serrallonga a l'arxiu particular de la masia el Prat, de Sant Agustí de Lluçanès. En aquells moments, ell estava buscant documentació sobre la fira de l'Hostal del Vilar, però de seguida va adonar-se de la importància de la troballa. Rellegint per damunt els fulls, va observar que parlava del bandoler Joan Sala, àlies *Serrallonga*, un dels personatges històrics més famosos, i protagonista, des de la seva mort, de nombrosos romanços, cançons i obres literàries diverses.

El Centre d'Estudis del Lluçanès es féu càrrec del manuscrit i es va posar en contacte amb una colla d'estudiosos per verificar-ne l'autenticitat i la importància del text. Al cap d'uns mesos es va confirmar que era, fins aleshores, el ball parlat més antic trobat a Catalunya, datat abans del 1750, i un dels

que se situaven més al nord del país. Es va proposar fer un estudi exhaustiu del document des de diferents vessants i es va encarregar la feina a Xavier Torras, Francesc Massip, Lenke Kovács i Montserrat Garrich. Fruit d'aquesta investigació es va publicar un llibre, a començaments del 2004, que porta per nom *Serrallonga, Déu vos guard. Història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga. El ball parlat de Perafita* (Lluçanès, s. XVIII).

EL BALL DE SERRALLONGA

El ball de Serrallonga, segons els experts, fou un dels balls parlats més representats a les terres de parla catalana, i encara a inicis del segle XX era present en algunes poblacions. Massip i Kovács xifren en vuitanta-tres les poblacions on consta que s'hi feia aquesta representació.¹

L'estructura bàsica del ball consisteix en un diàleg que mantenen un grup de bandolers amb Serrallonga perquè els admeti a formar part de la seva quadrilla. Cadascun d'ells fa una autopresentació i, tot seguit, reben la resposta del seu cap. Depenent de les versions, hi ha escenes diverses en el seu desenvolupament i s'acaba també amb diferents possibilitats. Massip i Kovács consideren que amb el pas del temps les escenes intermedies s'han anat reduint i, en canvi, l'autopresentació dels bandolers ha anat guanyant protagonisme.² És característic també que en algun moment de la representació es facin sonar trets a l'aire amb trabucs, pistolons o escopetes.

La disposició habitual sol ser la col·locació en dues fileres, enmig de les quals, a la part superior, hi trobem els personatges principals, encara que a vegades es situaven en rotllana o fins i tot repartits per

IMMA FONT

Ball de Serrallonga de Torredembarra.

l'espai sense cap disposició concreta. Els protagonistes són en Serrallonga, la seva companya Joana, el seu fill i els bandolers més importants, que solen situar-se també a prop seu. En el moment de parlar, aquests bandolers surten de la rotllana o la filera i se situen davant dels protagonistes, directament fent unes quantes passes cap al centre o fent una volta a tota la filera. Una vegada acabat el seu parlament, tornen al seu lloc o al lloc que han deixat els seus companys en produir-se un desplaçament de la filera cap a la presidència. Però aquest lloc on retornen no és el de la seva filera sinó la contrària, i a l'altre extrem. Això permet que el públic pugui veure'ls passar tots pel seu davant.

Els actors sempre havien estat la mateixa gent del poble on es realitzava i una de les característiques era que les dones quedaven excloses de la representació, amb algunes excepcions, un fet habitual fins fa pocs anys en altres representacions populars, i, segons consta, encara que sortissin personatges femenins, aquests eren interpretats per homes.

Sembla ser que inicialment eren seguicis itinerants que s'aturaven en alguns llocs concrets, però que més endavant passaren a representar-se en un espai fix, la majoria de vegades en una plaça, i damunt un entarimat.

EL BANDOLER

Joan Sala i Ferrer (1594-1634) va néixer a la Sala de Viladrau, i el 1618 es va casar amb la pubilla de Serrallonga de Querós, agafant a partir d'aquell moment l'àlies amb què ha estat conegut popularment. Durant uns pocs anys fou cèlebre per participar en activitats de bandolerisme a Osona, la Selva i el Vallès, comptant amb una àmplia xarxa de còmplices i simpatitzants.

El 1634, després de la seva detenció, succeïda un any abans, fou processat, torturat i executat a Barcelona. El fet d'aquesta detenció ja va motivar que apareguessin els primers relats de la seva vida en romanços de canya i cordill el 1633, fins i tot abans de morir, iniciant-se d'aquesta manera la llegenda del bandoler. Tres anys després, el 1636,

es publicà a Saragossa *El catalán Serrallonga y bandos de Barcelona*, d'Antonio Coello, Francisco de Rojas i Luis Vélez de Guevara, una obra que obtingué un èxit immediat entre el públic i que encara es representava a Barcelona a començaments del segle XIX.

La publicació tingué una clara influència anys més tard en les obres escrites per Víctor Balaguer. Aquest autor portà a escena l'any 1858 *Lo Ball de Serrallonga o La festa de Sant Joan*, i també *Don Juan de Serrallonga o Los bandoleros de las Guillerias*, obra que novel·là més endavant i que tingué nombroses edicions tant en català com en castellà. A partir de llavors el personatge de Serrallonga aconsegueix una popularitat com mai havia tingut, i és transformat, segons l'òptica idealitzada de l'autor, en un aristòcrata defensor de Catalunya i dels drets del poble.

EL MANUSCRIT DE PERAFITA

Com ja s'ha assenyalat, aquesta versió del ball de Serrallonga és la més antiga fins ara. Es troba datada

el 1750 i la segueixen les versions de Tona (1760), Campdevàrol (1806), Bolaternera, al Rosselló (1869), i Gràcia, a Barcelona (1870).

El manuscrit de Perafita, transcrit per Francesc Massip i Lenke Kovács, porta al primer foli aquest encapçalament: «Còpia del Ball de Serrallonga per dir diumenge de Carnastoltas per tot lo món escarriat comp és asaniallat en la plasa de Perafita qu'és de Llusanès, bisbat de Vigh y no de Sulsona».

Segons els dos estudiosos, té una gran semblança amb el de Campdevàrol, excepte en la introducció, i els parlaments dels diferents bandolers són gairebé literals. Això, segons diuen, és una excepció en aquest tipus de representacions, ja que normalment a cada població variaven les intervencions i el nombre de personatges i també els noms d'aquests. A banda, també expliquen que hi ha semblances amb els de Tona, Pardines i Gràcia.³

D'aquest ball es van trobar manuscrits vuit folis, sis dels quals contenen un total de tres-cents setanta-sis versos. Per la seva semblança

amb el de Campdevàrol, els estudiosos esmentats van optar per completar la versió, fins al vers 1005, amb el text d'aquesta població ripollesa per oferir la possibilitat d'una nova representació.

A Perafita, com en la majoria de versions, el parlament introductori el fa el fill del Serrallonga i la Joana, que aquí rep el nom de Bordegàs, mentre que a Campdevàrol s'anomena Bord. Aquest parlament inicial servia habitualment de presentació de la història i alhora reclamava l'atenció del públic. A part d'aquests personatges apareixen en aquesta versió altres bandolers que surten a moltes d'altres: Tallaferro, Xaco Panades, Petit Cornet o Rocamora. Per finalitzar el text, i prenent com a vàlida la versió de Campdevàrol, el bandoler Serrallonga decideix retirar-se a França després de penedir-se de la vida que ha portat.

En aquesta versió hi ha força referències a la comarca on se situa l'acció, parlant concretament del Lluçanès ja en l'encapçalament, també al vers 110, d'Alpens i Sant Agustí (v. 69), Olost (v. 71), Perafita (v. 166), Santa Creu i Olost (v. 314

i 315), a més de citar el bandoler oristanenc Rocaguinarda (v. 54), encara que sigui un anacronisme.

El ball de Serrallonga s'ha anat recuperant a llocs on tingué una gran popularitat fins a inicis del segle XX. Des de la dècada dels vuitanta s'ha tornat a representar a Vilafranca del Penedès (1980), Vilanova i la Geltrú (1982), Tarragona (1987) i Torredembarra (2001).

Amb motiu de la troballa del manuscrit, des del CELL es plantejà la possibilitat de recuperar-ne la representació i per això s'encarregà una proposta coreogràfica a la Montserrat Garrich, una proposta que en el llibre publicat es troba en el capítol «Cap a la restitució. El ball de Serrallonga de Perafita. Estudi coreogràfic». Amb els pocs elements descriptius que conté el manuscrit respecte a molts aspectes a desenvolupar en cas de recuperar-se, ella va fer la proposta que segueix.

UNA PROPOSTA DE RECUPERACIÓ

Per complir l'encàrrec, el primer que es va fer va ser documentar-se

79

CULTURA POPULAR

ENRIC PLANAS

Ball de Serrallonga de Terrassa.

tan àmpliament com fou possible sobre la coreografia dels balls de Serrallonga, però també sobre la música, el vestuari, l'armament i els mateixos personatges i el seu caràcter: lectures, melodies, fotografies, textos d'altres balls, i intentar conèixer el màxim de representacions que es fan per Catalunya per saber com són avui, quins personatges tenen, quins versos reciten, com van vestits, etc. En definitiva, i mancada de tot referent propi del cas concret de Perafita, s'intentà acostar-s'hi per deducció, fent nombrosos plantejaments per poder oferir una sèrie de suggeriments.

L'EMPLAÇAMENT I LA DISPOSICIÓ DELS ACTORS I DELS MÚSICS

La qüestió del dia en què es desenvolupava la representació resta clara en el text «per dir diumenge»,⁴ i, per tant, això resta resolt si es fa cas del que marca el text sobre la data en què s'ha d'interpretar el ball.

A continuació, una de les primeres coses que va caldre fer va ser decidir l'emplaçament si es volia representar. El text diu ben clarament que el ball es feia a la plaça de la localitat: «com és assenyalat en la plaça de Perafita».⁵ Per tant, per conèixer l'espai només calia anar a Perafita i trepitjar el terreny de l'escena, i així es va fer.

Però Perafita té dues places: una és la plaça Major, a peu de carretera, i l'altra és la de l'església, més arrecreada. Calia començar a decidir, i de les dues places es va escollir la de l'església com a escenari del ball de Serrallonga, prioritzant aquests arguments:⁶ una plaça tancada, amb 4 o 5 accessos possibles, bona audició, la urbanització converteix les façanes en decorat natural, té una part alçada que pot servir per al públic; tot plegat, la feia més òptima que la plaça Major. Només plantejava un possible inconvenient: la seva dimensió no massa àmplia.

Per la quantitat de personatges que hi ha en el text complet, quan s'hi va afegir el de Campdevànol per completar-lo, l'única disposició on tots cabien era situant-los en dues fileres paral·leles a la façana de l'església, amb Serrallonga, Joana i el Bordegàs a la capçalera.

Per a l'emplaçament dels músics es podia optar entre col·locar-los a dreta o esquerra dels tres personatges principals o situar-los a la balconada de la casa anomenada Cal Carbó. Aquesta segona opció semblava més bona ja que deixava més espai lliure a l'escena. Caldria, però, confirmar la bona audició de la música des de qualsevol sector del públic.

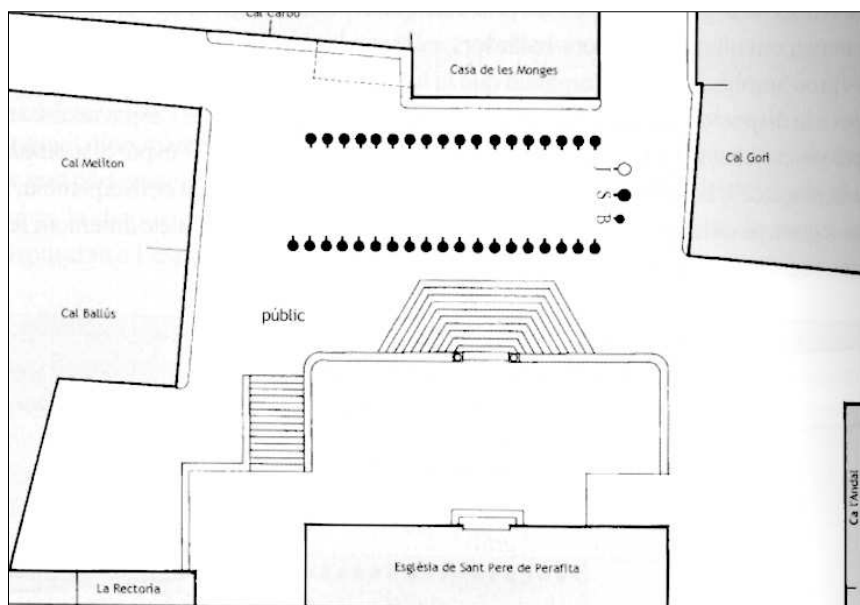
Decidit l'emplaçament dels músics i actors, el següent pas fou decidir per on entrava cada personatge o grup de personatges a l'escena segons calgués donar un efecte de vistositat, sorpresa o immediatesa, es necessités poc o molt espai, o respectar alguna indicació precisa del text.⁷ Segons aquests criteris, es decidí reservar un accés només per a l'entrada dels personatges principals, un altre per a les que han de ser sorprenents per al públic, i un per a quan hi accedeixin grups nombrosos. La resta de personatges podia usar aleatòriament qualsevol accés, menys el principal, distri-

buint-los de manera que s'aconseguís donar dinamisme a l'obra.

Mancats de qualsevol pista sobre la música interpretada a Perafita, es podia recórrer a la música dels balls de Serrallonga i pensar quina podia ser la millor solució entre les següents possibilitats quant a la melodia:

- estudiar les melodies dels balls de Serrallonga que no es ballaven actualment i escollir d'entre elles la que es creia més òptima per al ball de Perafita;
- estudiar els balls que es ballaven i manllevar la melodia a aquell que, per criteris de proximitat, text, caràcter, personatges, etc., s'adigués més al de Perafita;
- resseguir el corpus musical del Lluçanès o d'una zona geogràfica més àmplia i escollir alguna o algunes peces musicals que semblessin adients per a aquest ball, o
- encarregar una peça musical original a un músic que la composés a partir de les informacions sobre el ball.

Respecte al tipus de formació musical i al nombre d'instrumentistes, podia dependre tant de la solució en la tria de la melodia com del tipus de sonoritat que es desitgés. No es podia oblidar tampoc que podia

Proposta de la situació del Ball de Serrallonga a Perafita.

*La plaça de l'església
de Perafita.*

dependre de les possibilitats tant dels recursos humans com potser també econòmics.

La recomanació, però, és no oblidar el costum musical de la zona i recomanar la consulta o la participació d'algun o alguns músics de Perafita o de localitats properes per tal d'assegurar la implicació de persones de la zona i assegurar degudament, si es pot, el coneixement del territori. Finalment, tampoc cal oblidar que la tria del suport musical no es pot fer només tenint en compte criteris musicals, sinó considerant que la música ha d'anar d'acord amb el caràcter de l'obra i que música i ball han d'encaixar tan perfectament com sigui possible.

LA COREOGRAFIA, LA MÚSICA I EL VESTUARI

Per tal d'intentar fer una proposta coreogràfica al text, s'ha documentat sobre la part dansada dels balls de Serrallonga, tant dels que es ballen com d'aquells que ja no es ballen, però dels quals n'existeix documentació. Amb tota la informació es va establir una sèrie de moviments i evolucions co-

muns a diversos balls i altres que només s'associen a una determinada localitat.

La disposició circular i la de situar els personatges en diferents llocs sense cap disposició concreta van estar desestimades per la mida de la plaça de l'església de Perafita, i, per tant, la proposta de disposició fou en dues fileres paral·leles a la façana de l'església, amb Serrallonga, Joana i el Bordegàs a la part superior. Aquesta és la disposició que podem veure avui en el ball de Serrallonga de Vilafranca del Penedès i de Vilanova i la Geltrú, per exemple. La trobem documentada a Gràcia (Barcelona), Alcover, Tarragona, Vic i altres poblacions. Aquesta disposició en doble filera també és la que pot prendre la colla del ball de Serrallonga quan actua en cercavila pels carrers.

El ball de Serrallonga té una coreografia senzilla i adaptable que compleix a la perfecció la seva funció. Es pot dir que el moviment és el pròleg i l'epíleg de la paraula; el moviment, l'acció dansada, serveix de marc a la paraula. Quan la intervenció oral es tanca, el personatge encara pot ser protagonista gràcies a la coreografia, però no essent l'únic ni el principal element, la co-

reografia esdevé senzilla i poc complexa en general, i, sobretot, ha de ser adaptable a l'espai, als actors, que són els protagonistes del ball, i, en definitiva, al moment i condicions en què el ball es realitza.

A la part ballada es pot distingir la part coreogràfica individual de la col·lectiva. La primera serveix per obrir i tancar la intervenció de cada bandoler, mentre que la segona es pot realitzar a l'inici del ball, entre cada intervenció oral, entre parts de la trama o com a tancament final del ball. No tots els documents tenen el mateix desenvolupament coreogràfic i, per tant, no tots realitzen la totalitat de les evolucions.

El desplaçament dels bandolers, retornant a l'extrem contrari de la fileres d'on han sortit, és un recurs que dona sensació de gran moviment i dinamisme al conjunt ja que, per a l'espectador, representa una rotació constant dels actors-balladors davant del públic.

També és important conèixer el caràcter del personatge per tal que la part coreogràfica que realitzi s'adigui al màxim amb aquest, i, a més, a la predisposició personal de qui assumeixi cada paper, ja que

no tothom té la mateixa habilitat a l'hora de fer uns punts de dansa.

La ballada general o conjunta, cas que aquesta es realitzi, quan els actors-balladors estan disposats en doble filera, pot ser realitzada intercalada amb les intervencions seqüencials dels bandolers i/o al final de tot el ball. En general, les evolucions són semblants en molts balls d'en Serrallonga, de manera que es poden identificar i tipificar les següents: canvis de lloc o creuament de les dues fileres, pujades i baixades o ales, i ziga-zaga o cadena.

Algunes d'aquestes evolucions s'aprofiten per realitzar lluites simulades tot xocant les armes, sobretot en aquelles en què es troben de cara dos bandolers (canvis de lloc, ziga-zaga, etc.). La lluita també és freqüent a la ballada col·lectiva que clou el ball, que sol ser més llarga i més ràpida, com a bon final d'un espectacle. La coreografia que serveix de tancament a la trama explota al màxim tots els recursos disponibles: crits, escopetades, xoc d'armes, salts..., i, en definitiva, qualsevol element que ajudi a compondre el final brillant de tota la representació, o bé de la primera part quan a continuació es realitzi l'emboscada.

D'entre totes les possibilitats, en el moment de posar en marxa el ball a Perafita caldrà decidir quines poden ser aptes i quines es desestimen. La imaginació, però, encara pot afegir altres moviments i recursos coreogràfics als fins ara exposats. Si comptem que tenim totes les possibilitats al nostre abast, no cal que ens mostrem moderats a l'hora de construir la coreografia del ball de Serrallonga de Perafita. Caldrà, però, amb prudència, escollir les evolucions que es creguin més adequades al text, comptant, evidentment, que el caràcter de la melodia i el de la coreografia han d'anar d'acord i complementar-se mútuament tant com els sigui possible. En no conèixer cap dada sobre la música ni sobre la coreografia, podem optar per:

- treballar primer en el supost musical i després aplicar-hi la coreografia;
- treballar primer en la coreografia (punts de dansa, evolucions, etc.) i després aplicar-hi la melodia, o
- treballar en paral·lel la música i la coreografia i anar construint els dos elements simultàniament.

Fer-ho d'una o altra manera es pot deixar a l'elecció dels especialistes que ho hagin de resoldre. La més òptima, però, és la tercera possibilitat, tot i que segurament és la solució més lenta perquè representa treballar en equip i anar decidint i corregint a mida que es va creant.

Quant al vestuari, com en la música i en la coreografia, tenim davant nostre diferents opcions per escollir:

- confeccionar un vestuari històric d'acord amb la indumentària d'ús corrent a Catalunya en temps del bandoler Joan de Serrallonga;
- confeccionar-lo d'acord amb la indumentària d'ús corrent a Catalunya a mitjan segle XVIII, datació del manuscrit del Prat;
- confeccionar-lo segons uns referents pseudohistòrics, sense, però, que es basi en el rigor històric;
- confeccionar una indumentària que complaqui els responsables d'entre mitjan segle XVIII i l'actualitat, o
- vestir els actors-balladors amb roba actual.

No hem oblidar que si fem un repàs al text del ball de Serrallonga podem obtenir algunes dades escadusseres que poden ser tingudes en compte, com, per exemple, que Serrallonga usa capa o que el Fadri d'Urgell porta mitges blanques.

EN DEFINITIVA...

Ja esmentàvem al començament que tot plegat és un conjunt de

suggeriments i d'indicacions. L'ampli ventall de possibilitats que s'obre al davant nostre ha de ser estudiat i garbellat adequadament. Si mai el ball de Serrallonga és una realitat a Perafita al segle XXI, caldrà que la persona o grup que tingui la responsabilitat triï i decideixi quines són adients i quines s'han de desestimar en cada tema per tal que l'aventura, potser arriscada però molt atractiva, sigui exitosa.

La persona o l'equip que es faci responsable de la seva restitució haurà d'encarar de manera pràctica la problemàtica que vagi sorgint i haurà d'anar prenent decisions per poder donar solucions.

Notes

1. GARRICH, Montserrat; KOVÁCS, Lenke; MASSIP, Francesc; TORRES, Francesc. *Serrallonga, Déu vos guard. Història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga. El ball parlat de Perafita (Lluçanès, s. XVIII)*. Perafita: Centre d'Estudis del Lluçanès i Ajuntament de Perafita, 2004 (p. 97).
2. *Ibidem*, p. 105-106.
3. *Ibidem*, p. 126.
4. *Ibidem*, p. 177.
5. *Ibidem*, p. 177.
6. Vegeu l'apartat «L'emplaçament», p. 223.
7. Aquest és el cas de l'entrada del primer grup de personatges de la qual el text diu:

m'apar que sento soroll,
i aquí arriba molta gent.
(*Ibidem*, p. 180)

Per aconseguir aquest efecte de soroll previ a l'entrada, alguns dels accessos quedaven descartats